

УДК 340.13

Н. М. Раданович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права
юридичного факультету

Львівського національного університету імені Івана Франка

ЗАГАЛЬНОДОЗВІЛЬНИЙ ТИП ЮРИДИЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ (ДО ІСТОРІЇ ВИЗНАННЯ)

Загальнодозвільний режим юридичного регулювання – це на сьогодні один із можливих напрямів правового розвитку особистості. Його традиційно визначають за формулою «дозволено усе, що не заборонено законом». Але закономірно виникає питання: коли, на якому етапі становлення і функціонування позитивного права з'явилася така досить прогресивна та гуманістична юридична конструкція? Відповідно, враховуючи, так би мовити, духовний контекст тієї епохи, ми зможемо простежити змістовну наповненість і логіку цієї соціально значущої поведінкової схеми.

Уже найзагальніший огляд наукової літератури, пов'язаної з проблематикою первісного соціального регулювання, засвідчує його забороняючий характер. Так, С.С. Алексєєв зазначає: формування норм-звичаїв історично відбувалося так, що спочатку сформувалися заборони [1, с. 247]. Це є цілком зрозумілим з огляду на високу дієвість (регулятивні можливості) табу, якими забезпечувалося таке регулювання. Надалі з виокремленням у системі соціального регулювання права поряд із заборонами динаміку юридичного прогресу забезпечують позитивні обов'язки і дозволи.

Таким чином, спочатку ми стикаємося з проблематикою обсягу юридичної забороненості, який формує, а точніше відсікає, простір юридичної дозволеності – юридичної свободи. Тому вбачаються два шляхи можливого виявлення загальнодозвільної якості правової матерії, а саме через дослідження історії:

- 1) «правового обігу» заборон та їх меж;
- 2) правового санкціонування категорії «свобода».

Привабливими з дослідницьких позицій виглядають обидва шляхи, адже, з'ясовуючи природу юридичних заборон, ми відкриваємо для себе шкалу цінностей, якою послуговувалася наша цивілізація (оскільки об'єктом заборони стає захист найціннішого та найважливішого), рівень її духовності та гуманності, фактори, які визначали її.

Проте, відстежуючи етапи прояву поняття свободи в правовій площині, ми збагачуємо своє уявлення про право та його істинне призначення – слугувати формуванню і розвитку вільної, ініціативної, творчої особистості, здатної втілювати високі ідеали громадянського суспільства (такої затребуваної сьогодні). Саме тому за мето-

дологічну основу подальшого дослідження обираємо другий з указаних шляхів.

Свободу зазвичай визначають як одну з основоположних для європейської культури ідей, що відображає таке відношення суб'єкта до своїх дій, за якого він є їх визначальною причиною. Давні філософські уявлення про свободу пов'язані переважно з ідеєю фатуму, долі. Наприклад, в етиці стоїцизму вільна людина силою розуму та волі протистоїть долі як тому, що не є їй підвладним (особливо пропагував цю ідею Хризип) [2, с. 139]. Хоча вже навіть серед стоїків можна було спостерігати окремі спроби утвердження духовної свободи. «Той, хто думає, що рабство поширюється на всю особистість, помиляється, адже її краща частина вільна від рабства; тільки тіло підпорядковано і належить пану, дух же сам собі пан», – стверджував римський стоїк Сенека [3, с. 67].

Такі ж світоглядні позиції активно відстоював звільнений від рабства Епиктет [4, с. 130]. Але найбільш прогресивні міркування висловлював Марк Аврелій, який досягнення душевного спокою вбачав в обмеженні діяльності людини «найбільш необхідним і тим, що приписує розум, громадянський за своєю природою» [5, с. 53].

Проте найбільш усталеними в період Античності були уявлення про свободу суспільної людини, вони співвідносилися з законом, відповідальністю за його дотримання та покаранням за його порушення. Це особливо простежується в працях Платона: «Душа громадян набуває такої делікатності та вразливості, що, якби хтось спробував накинути їй бодай яку-небудь думку про покору, вона вибухає обуренням, і закінчується це тим, що громадяни перестають зважати навіть на закони – писані і неписані; <...> надмірна свобода для окремої людини і для держави в цілому обертається ні у що інше, як у надмірне, найбільше і найжорстокіше рабство» [6, с. 262–263].

Якісно новим етапом у змістовному наповненні категорії свободи стає становлення ліберального світогляду в епоху Просвітництва, представники якого намагалися обґрунтувати, легітимізувати й надати найвищого авторитету таким значущим цінностям, як свобода та рівність. Досліджуючи розвиток змісту поняття свободи того періоду, ми отримуємо нагоду максимально виявити під-

грунтя, методологічні засади для характеристики її проявів у правовій сфері.

Так, у Ф. Вольтера свобода – це свобода особистості, індивіда, приватна свобода, а не свобода суспільства в цілому. Її стрижнем слугує свобода слова, що зумовлює свободу друку. Проте особливого значення, вважав Ф. Вольтер, набуває свобода совісті (на протигагу католицькій нетерпимості), у контексті якої відбувалося осмислення проблеми толерантності. При цьому істинна свобода вбачалася ним у тому, що люди перестають бути формально залежними один від одного, стають автономними суб'єктами. Така незалежність не означає панування хаосу, свавільне зіткнення автономних волей: відносини залежності, певної пов'язаності дій індивідів залишаються, але набувають зовсім іншого змісту. Такого змісту їм надає розуміння свободи як залежності тільки від законів [7, с. 279].

Така позиція пов'язаності свободи та закону була сприйнята Ш. Монтеск'є. Це знайшло свій прояв насамперед у розмежуванні філософом законів, які визначають політичну свободу щодо державного устрою, і законів, які визначають її стосовно громадянина. У другому випадку свобода полягає в безпеці індивіда, а це, у свою чергу, досягається якісними кримінальними законами та судочинством.

Відповідне співвідношення свободи та закону обумовило і його розуміння свободи: «Політична свобода не полягає у тому, щоб робити те, що хочеш. У державі, тобто в суспільстві, де є закони, свобода може полягати лише в тому, щоб мати можливість робити те, що повинен хотіти, і не бути примушеним робити те, що хотіти не потрібно. Свобода є правом робити все, що законом дозволено. І якщо громадянин може робити те, що закони забороняють, то він не матиме більше свободи, тому що інші матимуть таку саму ж можливість» [8, с. 41–43].

Аналогічні міркування висловлював і Ж.-Ж. Руссо. На його думку, перехід від природного стану до стану громадянського спричиняє в людині зміну, замінюючи в її поведінці інстинкт справедливості і надаючи їй діям той моральний характер, якого вони раніше були позбавлені. Тільки тоді, коли голос обов'язку змінює плотські утіхи, а право – бажання, людина, яка досі зважала лише сама на себе, вимушена діяти згідно з іншими принципами і радитися з розумом, перш ніж слідувати своїм нахилам.

За суспільним договором людина втрачає свою природну свободу і необмежене право на те, що її приваблювало і чим вона може заволодіти; набуває ж вона свободу громадянську і право власності на все те, чим вона володіє. Щоб не помилитися у визначенні цього відшкодування, потрібно точно розрізняти природну свободу, межами якої є лише фізична сила індивіда, і свободу громадянську (civil), яка обмежена загальною волею. До переваг людини в громадянському стані Ж.-Ж. Руссо також додає і моральну свободу, яка робить людину дійсним го-

сподарем самій собі, оскільки вчиняти під впливом лише свого бажання – це рабство, а підпорядковуватися закону, який сам для себе встановив, – це свобода» [9, с. 277–278].

Отже, у межах гуманістичного світогляду всяка можливість пов'язувалася тільки з законом і ним же обмежувалася.

Проте особливого контексту набуває поняття свободи в процесі її нормативного закріплення. Так, у французькій Декларації прав людини та громадянина 1789 року свобода унормовується як «можливість робити все, що не шкодить іншим; таким чином, здійснення природних прав кожної людини має лише ті межі, які забезпечують іншим членам суспільства користування такими ж правами; такі межі можуть бути визначені лише законом» (ст. 4). При цьому в ст. 5 такі межі відразу обумовлювалися: «Закон має право заборонити лише ті дії, які шкодять суспільству. *Все, що не заборонено законом, не може бути перешкодою*, і ніхто не може бути примушений робити те, що закон не наказує». У такому ж контексті отримали нормативний вираз й інші свободи, як-от: «ніхто не може переслідуватися за свої погляди, навіть релігійні, якщо їх вираження не порушує громадського порядку, встановленого законом» (ст. 10) [10, с. 5, 6, 144, 158].

Таким чином, свобода – вже не лише те, що дозволяє закон, а й те, що він не забороняє і що його не порушує. Саме в такий спосіб ми отримали нормативний аналог свободи, а також легалізацію загальнодозвольної спрямованості юридичного регулювання і, зрештою, юридичне підґрунтя для реалізації інших свобод людини. Як відзначав дослідник історії Французької революції Міньє, народ, що виходить із залежності, відчуває потребу проголосити свої права, перш ніж навіть встановити свій уряд; французи, що були свідками американської революції і сприяли своїй, ухвалили декларацію, яка повинна була слугувати вступом до законів. Хоча Декларація прав містила, на думку істориків, одні загальні принципи і обмежувалася тільки викладом у вигляді загальних начал того, що Конституція повинна була зробити законом, тим не менше вона повинна була звеличити дух громадян, поселити в них усвідомлення власної гідності та значущості. За пропозицією Лафайєта, Декларацію ухвалювали поетапно й освятили принципи, що стали скрижальями для нового закону та утвердили право в ім'я людства [11, с. 79].

Щоправда, аналогічну юридичну конструкцію можна було спостерігати ще в римському праві в Дигестах Юстиніана: «Свобода є природна *здатність кожного робити те, що йому потрібно, якщо це не заборонено силою чи правом*. Рабство є встановлення права народів, в силу якого особа підпорядкована чужому владарюванню всупереч природі» (Флорентин, п. 4 Титул V «Положення людей») [12, с. 311]. На це вказував Г. Еллінек, при цьому не-

гатино оцінюючи втілення такої формули у згаданій Декларації, як «излишняя и безсодержательная опредѣления свободы» [13, с. 32].

Серед філософів Просвітництва тільки Дж. Локк відтворив таку найбільш прогресивну інтерпретацію свободи, а відповідно, і режиму загальнодозволеності: «Свобода людей в умовах існування системи правління полягає у тому, щоб жити у відповідності з постійним законом, загальним (спільним) для кожного в суспільстві та встановленим законодавчою владою, створеною у ньому, це свобода слідувати моему власному бажанню у всіх випадках, коли цього не забороняє закон, і не бути залежним від непостійної, невизначеної, невідомої самовладної волі іншої людини, тоді як природна свобода полягає у тому, щоб не бути нічим пов'язаним, крім закону природи» [14, с. 274–275].

Усе наведене засвідчує, що розвиток змісту поняття свободи та її прояви у правовій сфері зумовили легалізацію юридичного регулювання загальнодозволеного типу, зародження якого простежується ще в римському праві. Таке регулювання мало на меті забезпечити усім громадянам користування однаковими правами і жодною мірою не презюмувало вседозволеність. Проте найважливішим було те, що така юридична новела істотно вплинула на філософію заборон. Слугувати загальносуспільному інтересу – таким стало нове призначення заборон, що кардинально змінило вектор соціальної спрямованості позитивного права.

Література

1. Алексеев С.С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве / Собрание сочинений : в 10 т. / С.С. Алексеев. – Т. 2. Специальные вопросы правоведения. – М. : Статут, 2010. – 471 с.
2. Рижак Л.В. Філософія : [підручник] / Л.В. Рижак. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 650 с.
3. Луцій Аней Сенека. Моральні листи до Луцилія / пер. з латини А. Содомора ; передм. та примітки А. Содомора. – Львів : Априорі, 2007. – 324 с.
4. Епіктет. Вступ до філософії: історико-філософська пропедевтика : [підручник] / [Г.І. Волинка, В.І. Гусев, І.В. Огородник, Ю.О. Федів] ; за ред. Г.І. Волинка. – К. : Вища шк., 1999. – 624 с.
5. Марк Аврелій. Наодинці з собою. Роздуми / пер. з грецької Р. Паранька. – Львів : Літопис, 2007. – 212 с.
6. Платон. Держава / пер. з давньогр. Д. Ковалю. – К. : Основи, 2000. – 355 с.
7. История политических и правовых учений : [учебник для вузов] / [под общ. ред. чл.-кор. РАН, д. юрид. наук, профессора В.С. Нерсесянца]. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 2000. – 736 с.
8. Œuvres de Montesquieu. De l'esprit des lois. – Tome Second / A Paris, Nector Bossange, quai Voltaire. – № 11. – 1827.
9. Œuvres completes de J.-J. Rousseau avec de notes historiques. – Tom III. Du contrat social. Chapitre VIII. De l'état civil. – 1855.
10. La Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen / Texte avec Commentaire suivi. – Imprimeur – Éditeurs, 1902.

11. История Французской революции / Сочинение Минье переводъ съ 9-го (1865) французскаго издания под редакціею и съ предисловіемъ К.К. Арсеньева и приложеніемъ нѣсколькихъ главъ изъ «Революціи», соч. Едгара Кине. – Издание 6-е Издательство О.Н. Поповой, С.-Петербургъ, Невскій, 54, 1906.

12. Дигести Юстиніана. Титул V. «Про становище людей» / Хрестоматія по истории государства и права зарубежных стран : в 2 т. / отв. ред. Н.А. Крашенинникова. – Т. 1. Древний мир и Средние века. – М. : Норма, 2009. – 816 с.

13. Еллинек Г. Декларация прав человека и гражданина / Г. Еллинек / Антология юридической мысли. – О. : «Юридична література», 2006. – 108 с.

14. Локк Дж. «Два трактата о правлении». Глава IV «О рабстве» / Дж. Локк. – пер. с англ. и лат. / Сочинения в 3 т. – Том 3. / ред. и сост., авт. примеч. А.Л. Суботин. – М., Мысль, 1988. – 668 с.

Анотація

Раданович Н. М. Загальнодозволенний тип юридичного регулювання (до історії визнання). – Стаття.

У статті розглянуто етапи становлення загальнодозволеного режиму юридичного регулювання як одного з можливих напрямів правового розвитку особистості. Встановлено, що в процесі такого дослідження виникає проблематика обсягу юридичної забороненості, який формує, відсікає простір юридичної дозволеності – юридичної свободи. Відповідно, запропоновано два шляхи можливого дослідження загальнодозволеності властивостей правової матерії – через вивчення історії «правового обігу» заборон (їх меж) та історії прояву поняття свободи в правовій сфері. Виявлено, що нормативне закріплення свободи є тим фактором, який обумовив легалізацію юридичного регулювання загальнодозволеного типу. З'ясовано, що таке регулювання не презюмувало вседозволеність, а насамперед формувало нову філософію заборон, їх нове призначення – слугувати загальносуспільному інтересу, внаслідок чого істотно змінилася соціально спрямованість позитивного права.

Ключові слова: свобода, юридичне регулювання, юридична дозволеність, юридична забороненість, закон.

Аннотация

Раданович Н. М. Общедозволяющий тип правового регулирования (к истории признания). – Статья.

В статье рассмотрены этапы становления общедозволяющего типа юридического регулирования как одного из возможных направлений правового развития личности. Установлено, что в процессе такого исследования возникает проблематика объема юридической заповещенности, которая формирует, отсекает пространство юридической дозволенности – юридической свободы. Соответственно, предложено два пути возможного исследования общедозволяющих качеств правовой материи – посредством изучения истории «правового оборота» запретов (их пределов) и истории проявления понятия свободы в правовой сфере. Выявлено, что нормативное закрепление свободы является тем фактором, который обуславливает легализацию юридического регулирования общедозволяющего типа. Выяснено, что такое регулирование не презюмировало вседозволенность, а прежде всего формировало новую философию запретов, их новое назначение – служение общесоциальному интересу, в результате чего существенно изменилась социальная направленность позитивного права.

Ключевые слова: свобода, юридическое регулирование, юридическая дозволенность, юридическая заповещенность, закон.

Summary

Radanovych N. M. General permitting type of legal regulation (history of recognition). – Article.

The article analyzes stages of general permitting regime of legal regulation, which presently can be regarded as one of possible directions of legal personality development. During the analysis it was established that there is an issue of the scope of legal prohibitions that forms, or rather, cuts the scope of legal permissions, i.e. legal freedom. Accordingly two possible ways to study the properties of general permitting “legal matter” are offered, namely: through the study of history of “legal

turnover” of prohibitions and their limits, and history of manifestation of the freedom concept in the legal area. It was revealed that normative regulation of freedom is the factor that has caused legalization of general permitting legal regulation. It was established that such regulation in no way assumed the permission to do anything; first and foremost it has changed the philosophy of prohibitions. It has formed the new purpose of prohibitions, which is to serve general public interest; that in turn has radically changed the social orientation vector of the positive law.

Key words: freedom, legal regulation, legal permissions, legal prohibitions, law.